

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ У ПОВОЄННІ РОКИ: МЕТА, ХІД, НАСЛІДКИ

Мар'яна ЛЕСЬКІВ

Львівський Інститут Міжрегіональної Академії управління персоналом

У статті проаналізовано структурну перебудову промисловості західних областей України за радянським зразком, висвітлено процес формування промислового робітничого класу.

Ключові слова: західні області України, індустріалізація, формування робочих колективів.

У ході повторної радянізації західних областей України особлива увага надавалася трансформації соціально-економічних відносин. Протягом відносно короткого повоєнного періоду докорінним чином було змінено соціальну структуру населення в напрямі утвердження радянської соціально-класової моделі суспільства, що виражалася формулою “2+1” (два основних класи – робітники і колгоспники та неосновний – інтелігенція). В економіці перетворення відбувалися, головним чином, у сфері власності: вона мала стати державною, підпорядкованою цілковитому контролю партійних і державних органів.

Індустріалізація регіону, що розпочалася вже у 1945 р., передбачала не тільки структурну перебудову промисловості, але й створення нових галузей. У процесі індустріалізації значна увага приділялася формуванню нового промислового робітничого класу. Численними виробничими і технологічними зв'язками промислове господарство інтегрувалося в економіку СРСР.

Особливе місце у розвитку економіки західних областей відводилося Львівській області та місту Львову. Стратегічне місцезнаходження Львова, його економічні можливості особливо цікавило союзне керівництво. Уже 13 грудня 1944р. Державний комітет оборони СРСР ухвалив рішення про індустріалізацію міста Львова. Після цього з'явилася постанова ЦК КП(б)У та РНК УРСР від 10 січня 1945р. “Про заходи по розвитку республіканської і місцевої промисловості м. Львова”. Але Москву цікавила не республіканська і тим більше не місцева промисловість Львова, а перспектива включення економіки західних областей України до загальносоюзного комплексу. Тому 13 квітня 1945 р. виходить постанова Раднаркому СРСР “Про відбудову і розвиток промисловості, транспорту і міського господарства м. Львова”, яка визначила напрямки перетворення міста у великий індустріальний центр.

Характерно, що з одного мільярда карбованців, виділених Львівщині на розвиток промисловості, 76 % призначалися на будівництво великих підприємств союзного підпорядкування.

Концентрація зусиль сприяла відбудові зруйнованих, або пошкоджених підприємств в ході бойових дій. На кінець 1945 р. у Львові були відбудовані всі підприємства, які існували до війни¹. У 1945 р. до Львова перевезено обладнання авторемонтного заводу з Тули, а в 1946 р. із Саратова – завод телеграфної та телефонної апаратури². У лютому 1945 р. на електроламповому заводі була запущена перша автоматична лінія складання електроламп, а влітку наступного року споруджено нове виробниче приміщення. У 1950 р. завод виготовляв 20,8 млн. штук освітлюваних електроламп³. З 50-х років завод почав спеціалізуватися на виробництві електронно-променевих трубок – кінескопів, перша партія яких була випущена 1954р. Наприкінці 50-х років львівський електроламповий завод став провідним в СРСР підприємством по виробництву кінескопів.

У кінці 40-х – на початку 50-х років у місті були створені заводи “Львівприлад”, “Теплоконтроль”, “ФізПрилад”, медичної апаратури. Підприємство електровимірjuвальних приладів “Контакт” було реорганізовано у завод по виробництву телевізорів. У 1960р. на заводі було виготовлено 76 тис. телевізійних апаратів.

У квітні 1948 р. Рада міністрів СРСР прийняла постанову, згідно якої авторемонтні майстерні заводу “Газапарат” почали спеціалізуватися на виробництві автoнавантажувачів⁴. У березні 1949 р. з цеху заводу виїхав перший 3-тонний автoнавантажувач, а в 1950 р. завод випустив 3,5 тис. машин і став найбільшим машинобудівним підприємством у західних областях УРСР. Тут працювало 2,5 тис. чоловік⁵.

Восени 1945р. у місті почалося будівництво автoскладального заводу. Вводилися в дію заводські корпуси, де розгорталoся виробництво. На початку 50-х років тут випускалися автокрани, а згодом був створений перший зразок автобуса марки “Львів”. Наприкінці 50-х років у Львові виготовлялася майже третина автобусів республіки⁶.

Сільськогосподарське машинобудування було представлено заводом “Львівсільмаш”, який спеціалізувався на виробництві машин і апаратів для боротьби з шкідниками сільськогосподарських рослин. Його будівництво розпочалося у 1945 р., а в 1946 р. завод видав першу партію оприскувачів.

У 1949 р. почалося спорудження найбільшої в західних областях Добротворської ДРЕС потужністю 700 тис. квт. У 1950 р. було відкрите найбільше в СРСР Роздольське родовище сірки. Побудований на його базі гірничо-хімічний комбінат поклав початок створенню у Прикарпатті великої хімічної промисловості.

Реконструкція старих і будівництво нових промислових об’єктів велося і в інших областях регіону. На кінець 1946 р. на Волині відновлено 192 підприємства місцевої і кооперативної промисловості, у тому числі 40 підприємств обласного підпорядкування, 33 промислових комбінати, 16 харчових підприємств, 43 артілі промислової кооперації⁷.

У липні 1947 р. колектив Володимир-Волинської геологорозвідувальної партії виявив промислові пласти кам'яного вугілля. У зв'язку з цим уряд УРСР у січні 1948 р. ухвалив рішення “Про розвиток видобутку кам'яного вугілля в західних областях України”. Для розбудови Львівсько-Волинського басейну був створений трест “Західшахтобуд”, а в 1954 р. у місті Сокалі – комбінат “Укрзахідшахтобуд”, до складу якого увійшло декілька трестів, будівельно-монтажних управлінь і підприємств будівельних матеріалів. У 1950 р. на Волині закладено перші шахти, а в липні 1954 р. видобуто перші тонни вугілля.

На Волині були створені нові галузі промисловості – цукрова, електро-технічна, хімічна, льонопереробна, будівельна. Індустріалізація сприяла розвитку міст і робітничих селищ. Луцьк, наприклад, у 1939 р. мав населення 39 тис., а в 1961р. – 63 тис.⁸

Протягом 1945–1948 років у Станіславській області стали до ладу взуттєва і меблева фабрики, паровозремонтний завод у Станіславі, калійний комбінат у Калуші, нафтопереробний завод у Надвірній, лісокомбінати у Болехові, Вигоді, Дилятині, Брошеві, цукровий завод у Городенці. На лісову і деревообробну промисловість у 1950 р. припадала половина виробництва всієї промисловості області⁹.

Зросли обсяги видобутку нафти і газу. Протягом 1949–1950рр. обсяг розвідувального буріння на нафту і газ в області зріс у чотири рази¹⁰. У травні 1950 р. виявлено нове родовище у районі міста Долина, яке за потужністю значно переважало Бориславське.

У 1945 р. в Тернопільській області відновлено роботу 205 підприємств харчової промисловості, 190 – місцевої, 80 – промислових артілей. Упродовж 1946–1950 років в області організовано 35 райпромкомбінатів, 15 райхарчкомбінатів, 97 промартілей¹¹. У 50-ті роки в області будувалися комбайновий, фарфоровий, авторемонтний, машинобудівний заводи в Тернополі, ряд цукрових заводів у районах області.

У Чернівецькій області були побудовані машинобудівний та інструментальний заводи, бавовнянопрядильна, швейна і шкіро – галантерейна фабрики, заводи залізобетонних конструкцій, введені в експлуатацію Каменська і Яблунецька ГЕС та інші об'єкти¹².

У Закарпатській області зведені механічний і машинобудівний заводи, Берегівський завод діагностичного обладнання. У 50-ті роки розпочли своє становлення Мукачівський верстатобудівний завод, Ужгородський завод газотранспортних установок та ін. В області розгорнулося будівництво потужної Теремле-Ріцької ГЕС¹³.

У зв'язку з інтенсивною розбудовою донецьких шахт різко зросли лісозаготівлі у західноукраїнських областях. У Карпатах і на Поліссі у повоєнні роки було створено 50 великих лісопромкомбінатів, у яких працювало 70 тис. чоловік. Вивезення лісу в 1950 р. досягло 11,2 млн. м³ (з 15,3млн. м³ по республіці в цілому) Такі масштаби вирубки нанесли великої шкоди лісовим масивам, погіршували екологію.

Загалом офіційні підсумки четвертої п'ятирічки (1946–1950 роки) справляли враження цілком оптимістичних. Упродовж цього часу промислове виробництво в західних областях, як і в УРСР у цілому, зростало такими темпами, яких ні до цього, ні пізніше досягти не вдалося – понад 30% за рік (деякі вчені ставлять під сумнів наведену цифру). Це була вершина директивної економіки, найвищий успіх системи господарювання, заснованих на командних методах управління.

В роки, коли стояло завдання перетворити СРСР у промислову державу, коли зусилля концентрувалися на кількох пріоритетних напрямках, насамперед на енергетиці, металургії, машинобудуванні та оборонній промисловості, такий механізм господарювання працював досить результативно. За малої кількості підприємств і відносно невеликого асортименту продукції можна було успішно керувати економікою з центру: планувати, контролювати, розподіляти кошти, робочу силу й матеріальні ресурси в централізованому порядку. Однак поступово командна економіка вичерпала свої можливості, стаючи гальмом у розвитку продуктивних сил суспільства. Уже в той період гостро виявилися окремі труднощі й проблеми, породжені надмірною індустріалізацією та гіперцентралізацією: хронічно відставали легка і харчова промисловість, сфера обслуговування. Так, у роки четвертої п'ятирічки розвиток промислової групи “Б” істотно відставав від поступу важкої індустрії. У 1950 р. обсяг валової продукції легкої промисловості УРСР, як порівняти з 1940 р., становив 79 %, зокрема, бавовняної – 85 %, вовняної – 75 %, трикотажної – 83 %, швейної – 82 %, шкіряної – 71 %, взуттєвої – 67 %. Обсяг валової продукції харчової промисловості сягнув лише 80 %¹⁴. Такий стан справ ще раз засвідчував, що в СРСР тривав процес надмірної індустріалізації суспільства, який зумовлював відставання в соціальній сфері та низький рівень життя людей.

Варто відзначити ще одну обставину. У грудні 1947 р. була проведена грошова реформа й відмінена карткова система. Старі грошові знаки обмінювалися на нові у співвідношенні 10:1, причому обмін здійснювався протягом одного тижня. Особливих втрат від реформи зазнали вкладники ощадних кас, позаяк переоцінці не підлягали лише найменші вклади. Грошова реформа мала відверто конфіскаційний характер, цілком у дусі радянської традиції перерозподілу власності, що офіційно об'рунтовувалося необхідністю обмежити “спекулятивні грошові надходження”.

У ході індустріалізації західних областей України формувалися місцеві робітничі колективи. Лише в 1946–1950 роках кількість робітників сфери матеріального виробництва (без допоміжного персоналу) в усіх галузях господарства західних областей УРСР збільшилася у три рази. Якщо наприкінці 1945 р. їх було 89,3 тис. осіб, то в 1950 р. – 270,1 тис.¹⁵ Найбільш інтенсивно кількість робітників збільшувалася у Львівській області, особливо у Львові. Якщо на початку 1945 р. вона у промисловості області становила 25 тис. осіб, то наприкінці 1950 р. їх налічувалося більше 80 тис., серед них 70 % – з місцевого населення¹⁶.

Щоб вирішити проблему робочої сили, органи влади розпочали трудові мобілізації, які часто проводилися примусовими методами. Так, ставилося завдання мобілізувати для потреб Львівської залізниці влітку 1945 р. 3 тис. осіб, а вдалося мобілізувати тільки 69 осіб¹⁷. Значна частина мобілізованих у примусовому порядку робітників не витримувала важких умов праці та побуту. Тільки з 1 січня по 10 квітня 1945 р. з підприємств Золочівського шахтоуправління Львівської області втекло 500 робітників, що складало 31 % до загальної кількості¹⁸.

Основною частиною робітництва західних областей України в той період стала молодь, зокрема сільська. У зв'язку з цим виникла проблема підготовки робітничих кадрів: створювалися ремісничі та залізничні училища, школи фабрично-заводського навчання. Крім того, робітників масових професій готували безпосередньо на виробництві.

Наростання індустріального потенціалу західних областей України відбувалося на тлі масового відрядження сюди робітників з усіх республік СРСР. Лише у 1944–1946 роках до Львова було направлено понад 14 тис. робітників і 2 тис. інженерно-технічних працівників. Усього за перші повоєнні роки на постійну роботу до західних областей України прибуло понад 90 тис. робітників і спеціалістів. Якщо врахувати, що середня сім'я пересічно складається з трьох осіб, то кількість прибулих становила майже 250 тис.¹⁹ З одного боку, до регіону прибувала значна кількість кваліфікованих спеціалістів, які допомогли готувати місцеві кадри. Хоча не всі ті, хто приїжджав, мали відповідну підготовку і бажання сприяли розвитку краю. З іншого боку, така маса приїжджиків покликана була вирішувати не лише техніко-економічні проблеми регіону. Якщо врахувати, що вони зосереджувалися у містах, то це був фактор, який впливав на політичну і психологічну ситуацію. Російськомовний елемент ставав у зв'язку з цим, активним фактором громадсько-політичного життя регіону. В багатьох промислових містечках і робітничих селищах прибулі ставали домінуючою силою.

Зростання кількості робітників, особливо за рахунок місцевого населення було позитивним соціальним наслідком індустріалізації, але при цьому не можна не зауважити й того, що в умовах командно – адміністративної економіки отримуючи роботу на державних підприємствах, люди потрапляли в нову особисту залежність. Зростання лав робітництва відбувалося не як закономірний процес, а внаслідок цілеспрямованого адміністративного тиску на дрібних виробників, таких небажаних для влади. Форсоване вкладання матеріальних ресурсів у розвиток індустрії, орієнтація цього розвитку на загальносоюзні потреби без урахування внутрішніх особливостей та потреб викликало деформації в розвитку західноукраїнської економіки. Притаманний радянській економіці пріоритетний розвиток важкої індустрії за рахунок виробництва товарів широкого вжитку, а також руйнування традиційної виробничої інфраструктури призвели до розбалансування споживчого ринку і падіння життєвого рівня населення.

У ході проведення форсованої індустріалізації виникали серйозні проблеми й недоліки. Дуже швидко після запуску нових заводів і фабрик виявлялися хронічні хвороби соціалістичної економіки – низька ефективність більшості державних підприємств, незбалансованість попиту і пропозиції, повільне зростання продуктивності праці, низька якість продукції. Нераціонально використовувалося устаткування, сировина, робоча сила, не всюди на належному рівні велося фінансове господарство, планування роботи. Обласні, міські, районні партійні та радянські органи приймали з цього приводу чимало рішень і розпоряджень, але вони не змінювали ситуації.

Простої обладнання, штурмівщина, аварії, антисанітарія на виробництві ставали масовими явищами. Так, на нафтових промислах Дрогобицької області через організаційні неполадки у 1946 р. було допущено понад 43 тис. годин простоїв та кілька десятків аварій²⁰.

В управлінні господарством у західних областях України панівною стала система жорсткої централізації, регламентації зверху всього і вся, що майже не залишала простору для самостійних рішень, місцевої ініціативи. Внаслідок цього виникло відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва. До того ж адміністративний апарат управління був надто громіздким, що вело до подорожання продукції. Погіршували становище й необгрунтовані звільнення з роботи місцевих спеціалістів, що проводилися під гаслом боротьби із “засміченістю” підприємств класово ворожими елементами. Під час перевірок виявляли “дезертирів виробництва”, людей без паспортів і військових білетів, підозрюваних у зв’язках з національним підпіллям. Перевірки торкнулися також працівників, які прибули із східних областей, навіть якщо вони попередньо пройшли атестацію.

За перший місяць обліку, наприклад, у Львові було перевірено 25,7 тис. осіб, зокрема на залізниці – 13,5 тис. осіб. У ході перевірки, за даними львівського обкому КП(б)У “виявлено антирадянського елемента, агентів гестапо, німецьких пособників, членів УПА, дезертирів та інших ворожих елементів 1473 чоловік, у тому числі на залізничному транспорті – 392 особи”. Запідозрених заарештовували і відправляли у фільтраційні пункти при оперативних штабах, створених для загального керівництва акцією²¹.

На економіку західних областей переносилися засоби впливу, які масово використовувалися в УРСР. Тут почав насаджуватися стахановський рух, соціалістичне ставлення до праці. За офіційними даними, які широко рекламувалися, в кінці 1950р. на підприємствах Львова працювало понад 20 тис. стахановців, з яких близько 10 тис. виконали по два і більше річних завдань²².

Профспілкові органи, які організовували соціалістичне змагання, робили все можливе, аби залучити до нього щонайбільше робітників та службовців, створити обстановку звитяжної праці на підприємствах. Вважалося, що це має наслідком підвищення продуктивності праці, поліпшення її організації. Але насправді соціалістичне змагання, де дійовий матеріальний принцип був підмінений

моральним заохоченням, не було ефективним. За умов притаманного державній системі господарювання безладдя такого роду “ударна праця” призводила частіше всього до штурмівщини. До всього повною мірою використати трудове змагання для піднесення ефективності виробництва заважали формалізм, окомилування, що вкорінилося в практику його організації. Профспілкові керівники зосереджували основну увагу на окремих передовиках виробництва, докладали зусиль до популяризації їхнього успіху. Спостерігалася погоня за рекордами. У багатьох випадках змагалися не люди, а папери. Ось характерні і розрекламовані у тодішніх газетах і радіо приклади: “У Харківській області за 1946–1948 роки понад 12 тис. робітників виконали чотири – п’ять річних норм, у Львівській – 10 тис., Запорізькій – близько 6 тис., Донецькій – 5 тис.”²³. У другій половині 1953 р. 2150 робітників Львова працювали у рахунок 1955–1958 років²⁴. Подібне “нормування” і “перевиконання” заохочувалося і всіляко популяризувалося.

У той же час у засобах масової інформації замовчувалися важкі умови праці, які були суттєвим фактором зниження ефективності трудової діяльності робітників. Керівники підприємств за будь-яку ціну намагалися виконати план, тому не дуже турбувалися про здоров’я працівників. Робітники не забезпечувалися індивідуальними засобами захисту від шкідливих і небезпечних для здоров’я різних домішок і випаровувань, загазованості й забруднення на виробництві. Часто змарнований з різних причин час надолужували шляхом використання праці робітників у вихідні дні, необ’рунтованим прискоренням виробничих циклів наприкінці місяця, кварталу, півріччя і року. Через важкі умови праці, недбале ставлення керівників до техніки безпеки на підприємствах зростав рівень травматизму.

Отже, у перше повоєнне десятиліття в економіці західних областей України відбулися кардинальні зміни. Промисловість була переведена на державні рейки і передана у віддання партійно-державного апарату.

INDUSTRIALIZATION OF WESTERN UKRAINE IN THE POST-WAR TIME: PURPOSE, PROCESS AND CONSEQUENCES

Maryana LESKIV

Lviv Institute of Inter-Regional Academy of Staff Management

The structural reorganization of industry in Western Ukraine under the Soviet model as well as the process of working class formation are thoroughly analyzed in the article.

Key words: Western Ukraine, industrialization, working class, formation.

¹ Социально-экономические преобразования в западных областях УССР за годы советской власти. Киев. 1977. С. 8.

² Вільна Україна. – 1946. – 21 квітня.

- ³ Львівська область у цифрах у 1960 році. Короткий статистичний збірник. Львів. 1961. С. 62.
- ⁴ Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов. Москва, 1958. – С. 283-285.
- ⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. П-3, оп. 38, спр. 1, арк. 116-117.
- ⁶ Історія Львова. – Київ, 1984. – С. 271.
- ⁷ Державний архів Волинської області (далі - ДАВО), ф. 6, оп. 5, спр. 54, арк. 32.
- ⁸ Волинська область за роки Радянської влади (1940–1966). Статистичний збірник. – Львів, 1969. – С. 14.
- ⁹ Народне господарство Станіславської області в 1961р. Статистичний збірник. – Львів, 1962. – С. 29.
- ¹⁰ З історії Української РСР. Збірник статей. – Вип. 8. – Київ, 1963. – С. 180.
- ¹¹ ДАТО, ф. Р-1833, оп. 2, спр. 56, арк. 23.
- ¹² Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30–50-ті роки ХХ ст.: історико-політологічний аспект / Б. Ярош – Луцьк, 1995. – С. 144.
- ¹³ Литвин В. Україна у першому повоєнному десятилітті (1946–1955) / В. Литвин – Київ, 2004. – С. 160.
- ¹⁴ Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-ті роки) / В. Баран, В. Даниленко – Київ, 1999. – С. 34.
- ¹⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 76, спр. 56, арк. 22; Ковальчак Г. Розвиток промисловості в західних областях України за 20 років Радянської влади / Г. Ковальчак – Київ, 1965. – С. 46.
- ¹⁶ ДАЛО, ф. Р-221, оп. 2, спр. 263, арк. 1.
- ¹⁷ ДАЛО, ф. П-3, оп. 1, спр. 285, арк. 19.
- ¹⁸ Там само. Спр. 217, арк. 177.
- ¹⁹ Ярош Б. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях 30-50-ті роки ХХст. – С. 112.
- ²⁰ ДАЛО. ф. 5001, оп. 1, спр. 170, арк. 31.
- ²¹ Баран В. Україна: новітня історія. 1945–1991рр. / В. Баран – Львів, 2003. – С. 36.
- ²² Історія Львова. – С. 270.
- ²³ Суспільно-політичне життя трудящих Української РСР. – Київ, 1977. – Т. 2. – С. 35.
- ²⁴ Історія Львова. – С. 276.